

NY MUSIK

i samarbete med
Wärenstams

Gregorianska paralleller

– medeltida möte mellan mästare

Claude Allgén: *O inexhauste canunt gazae pelagi* (1953)

Christe, qui lux es (fyrstämmig) (1948)

Ubi in caelo talis potestas (enstämmig) (1953)

Magnificat (fyrstämmig) (1951) – uruppförande

Zoltán Jeney: *Miserere mei, Deus* (enstämmig) (1991)

Claude Allgén: *Magnificat* (tvåstämmig) (1951)

Zoltán Jeney: *Miserere mei, Deus* (tvåstämmig) (1993)

Claude Allgén: *Magnificat* (enstämmig) (1951)

Zoltán Jeney: *Miserere mei, Deus* (fyrstämmig) (1995)

Claude Allgén: *Ubi in caelo talis potestas* (tvåstämmig) (1953)

Christe, qui lux es (tvåstämmig) (1953)

Zoltán Jeney: *Communio: Gustate et videte* (1995)

— paus —

Zoltán Jeney: *A se stesso* (1998)

Jag föll ned och tillbad vid korsets fot (1995)

Adam's Sleep (2007)

Iam maesta quiesce querella (1997)

Claude Allgén: *Missa sine nomine* (1953) *Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei*

Zoltán Jeney: *Monotonia* (2006)

Canti sulle poesie di Giuseppe Ungaretti (1997)

Sånger till dikter av Dezsó Tandori, nr.1 (1998/2013)

Jag minns (2018) – uruppförande

Bozzinikvartetten

Björn Nilsson – piano

Torsdag den 6 februari 2025, kl. 19.00

Wärenstams konsthall

Gregorianiken, alltså den enstämmiga sång som växte fram i kyrkan under tidig medeltid, kan väl sägas utgöra grund för den västerländska konstmusiken. Senare under samma period utvecklades kontrapunkten (*punctus contra punctum*, alltså punkt mot punkt, vilket väl egentligen borde heta *linea contra lineam*; det är ju inte punktmusik vi talar om, utan melodilinjor), alltså flerstämmighet, polyfoni. Den tidigaste formen av flerstämmighet är organumtekniken, där stämmorna förs parallellt på fast avstånd.

Både **Claude Loyola Allgén** (1920–90) och **Zoltán Jeney** (1943–2019) visade stort intresse för gregorianik, och den senare sjöng i många år i den gregorianska kör som leddes av den i sammanhanget legendariske László Dobszay. Som Jeney's elev Peter Hansen uttrycker det: ”Mystikern Zoltán Jeney var närmast besatt av gregorianik – i synnerhet den lokala ungerska variant som karaktäriseras av pentatoniska vändningar”.

Allgén är ju framför allt känd som polyfoniker, beryktad bland annat för den annons där han 1945 erbjöd undervisning i ”... de arkitektoniska principerna för tematiskt arbete samt den hyperpolyfona (5–12-stämmiga) satsens teknik”. Men även Jeney var kontrapunktiker, på senare år med särskild förkärlek för täta, dissonanta satser.

De båda tonsättarna har även gemensamt att de ofta utvidgade sina verk. I programmets första del presenteras en rad stycken som finns i olika varianter, en- till fyrstämmiga, och som omramas av repetitiva recitativ, något som förekom redan i den gregorianska sången. I centrum för andra delen står en mäsas av Allgén, också den en- till flerstämmig, som flankeras av en rad sånger av Jeney.

Samtliga verk i dagens program är komponerade för röster, men inga andra förändringar har gjorts än att vid behov transponera dem samt byta klangkälla.

O inexhauste canunt gazae pelagi för blandad kör (1953) tar sin utgångspunkt i gregorianiken, och i detta fall parallellförs stämmorna i ett mäsande recitativ, en psalmodi. Här är dock texten inte en psaltarpsalm utan den latinska översättningen av Allgén's egen dikt ”Hur outtömligt sjunga havets skatter”.

Christe, qui lux es, över en melodi från 600-talet (1948), är en strikt kanon uppbyggd av två parallellorganum, så att överstämmorna förs på kvart- och understämmorna på kvintavstånd. Resultatet präglas av påtaglig kärvhet. För varje repetition av melodin stiger den en helton, ackompanjerat av en dynamisk stegring. Stycket är komponerat för kör eller orgel, men uruppfördes faktiskt i version för stråkkvartett.

Ubi in caelo talis potestas (1953) är en av de enstämmiga satser som tydligast visar hur Allgén låter gregorianik bilda utgångspunkt för en egenartad melodik, vars närmas-te granne kanske är tolvtonen. Allgén's körsånger återger ju nästan undantagslöst bibeltexter, men här bygger den på tonsättarens översättning av en text av ”Erzbischof

Kard. Joh. Katschthaler, Salzburg; + 1914". Stycket är daterat Sabato in Albis 1953, d.v.s. lördagen efter påsk, alltså den 11 april 1953.

Att musiken får fler stämmor och växer både på längden och tvären är närmast regel hos Allgén. *Magnificat* (Rom, 1951) är dock något av ett specialfall. Dels är det den rytmiskt och melodiskt rörligaste av alla de enstämmiga satser som utgår från den gregorianska sången. Dels finns den i ytterligare två versioner, en två- och en fyrstämmig, i vilka stämmorna rör sig helt parallellt – på kvartavstånd respektive med begynnelse-tonerna c-f-dess-gess, alltså i princip samma dissonanta tonhöjdsförhållanden som i *Christe qui lux es*.

Begravningsritual är Zoltán Jeney's magnum opus. Detta oratorium på närmare tre timmar sysselsatte honom mellan 1979 och 2005. Det fungerade som drivbänk för mindre stycken men knoppade också av sig i en mängd verk. Exempelvis i en rad riter, varav ett flertal tidigare har framförts av Bozzinikvartetten. *Miserere mei, Deus* är ett av de bärande elementen i *Begravningsritual*. Den enstämmiga melodin tillkom 1991, som del av ett verk för kvinnoröst och stråkkvartett. Den tvåstämmiga *Miserere mei* för röster, ackompanjerade av orgel eller ett stråkinstrument, följde 1993. Där ledsagas melodin av en imiterande, spegelkanonliknande understämman. Melodin utökas också på längden, men här framförs den kortare varianten. 1995 kom så den fyrstämmiga satsen för blandad kör, som för övrigt tillägnades László Dobszay på hans 60-årsdag. De båda sistnämnda tog 1995 plats i *Begravningsritual*, där de dock infogades i ett klangligt betydligt mindre påvert sammanhang – sångsolister, kör och stor orkester.

I Allgén's skissböcker återfanns efter hans död alternativa versioner av ett flertal verk. Däribland en tvåstämmig *Ubi in caeli talis potestas* (1953), nu som parallellorganum på kvartavstånd.

Likå påträffades en fem år yngre, tvåstämmig *Christe, qui lux es* (1953), tillkommen i Oeniponte, d.v.s. Innsbruck, där Allgén studerade vid den tiden. Till skillnad från den fyrstämmiga versionen varieras intervallet mellan stämmorna för varje ny strof.

Medan Allgén i den inledande *O inexhauste canunt gazae pelagi* låter de repetitiva avsnitten omslutas av melodi, får i Jeney's *Communio: Gustate et videte* (1995) en tvåstämmig kontrapunkt (för övrigt även här en spegelkanon) fylla samma funktion. Den variant som framförs här, är något förkortad, dock utan att material har uteslutits.

Liksom Allgén skrev många verk för enstämmig kör eller soloröst, gjorde även Zoltán Jeney det, framför allt på 90-talet och framåt. Trots att de båda måhända närmade sig melodiken från olika håll, nådde de ofta fram till besläktade resultat,

med ett ständigt skifte mellan vad som väl kan beskrivas som olika modus; ändå är intrycket enhetligt. (Parentetiskt kan det föra tankarna till John Cages stora, enstäm- miga pianoverk *Cheap Imitation*, som fungerar just så.)

A se stesso (1998) är komponerat till en text av Giacomo Leopardi.

Jag föll ned och tillbad vid korsets fot till en text av Sándor Weöres (1995) börjar som en enkel, närmast folkviseaktigt solosång, för att senare förses med pianoackom- panjemang. Den ingår även i *Begravningsritual*.

Vi har tidigare kunnat höra hur Jeney tagit äldre mästars verk (såsom Beethovens *An die Freude* och ett flertal bachkoraler), och i huvudsak behållit rytmen liksom den melodiska kurvaturen, men bytt ut nästan samtliga toner. Hit hör också *Adam's Sleep* (2007) som utsätter Henry Purcells *Sleep, Adam, Sleep* för samma förfaringssätt.

Den lilla *Iam maesta quiesce querella* (1997), till en text av Prudentius, är visser- ligen anspråkslös till formatet, men innehåller i original 14 verser. Melodiken kan tyckas ligga Allgén ganska nära, men här möter vi faktiskt ren tolvton, vilket är mycket ovanligt hos honom. Varje strof har fyra fraser. Först en tolvtonsmelodi och dess spegelvändning, därefter ännu en tolvtonsmelodi som behandlas på samma sätt. Stycket spelar en betydande roll i *Begravningsritual*.

Allgén har skrivit två stora enstämmiga mässor, *Canon missae* och *Missa sine no- mine* (*Versio plana*). Den senare är daterad Ludvika 15/6 1953 och hör till de få av tonsättarens körverk som faktiskt framförts. Redan i juli samma år hade han färdig- ställt en flerstämmig version (*Versio polyphona*). Satserna är: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus-Benedictus och Agnus Dei. Här har de båda versionerna sammanfogats.

Monotonia till en dikt av Konstantínos Kavafis (2006) är skrivet för röst och orgel/ stråkktrio. Som väl framgår av titeln är det en relativt entonig historia.

1967–68 studerade Zoltán Jeney i Rom för maestro Goffredo Petrassi. (Det var det många som gjorde, Sven-Erik Bäck och Aldo Clementi för att nämna några.) Jeney var väl bevandrad i italiensk kultur och har skrivit flera verk till texter av italienska poeter, Giuseppe Ungaretti bland andra. *Canti sulle poesie di Giuseppe Ungaretti* (1997) är en cykel om sex sånger med piano, i vilka dock röst – i detta fall violin – och piano aldrig klingar tillsammans.

Dezső Tandori (1938–2019) var tvivelsutan Jeneys favoritpoet, som har fått inspi- rera till mängder av såväl vokal- som instrumentalverk, bland dem alltså *Sånger till dikter av Dezső Tandori* (2018), sex små sånger av vilka här enbart den första framförs.

Till sist den försvinnande *Jag minns* (2018) för röst och violin, även den till en dikt av Tandori.